

*Л. В. Забуранна,
д. е. н., професор кафедри менеджменту імені проф. Й. С. Завадського,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
О. О. Корнійчук,
аспірант Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО МОНІТОРИНГУ СТАНУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

*L.V. Zaburanna,
Dr. Habil of Economics Sciences, Professor at Department of Management named after prof.
Zavads'kyi,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
O.O. Korniychuk,
Post-graduate student National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics»*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSMENT OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

У статті розкрито методичні підходи до моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій. Встановлено, що однією із найбільш комплексних на сьогоднішній день є методика індикаторів сталого розвитку, що розроблена КСР ООН (Комісія ООН зі Сталого Розвитку) та включає чотири групи індикаторів: індикатори соціальних аспектів сталого розвитку; індикатори економічних аспектів сталого розвитку; індикатори екологічних аспектів сталого розвитку; індикатори інституційних аспектів сталого розвитку. Розроблено модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій, яка включає сім послідовних етапів. На основі даної моделі проведено аналіз рівня соціально-економічного розвитку сільської території Вінницької області та визначено основні кластери районів Вінницької області за рівнем соціально-економічного розвитку сільських територій, що дозволило визначити район – тип-представник для кожного із отриманих кластерів та фактично з'ясувати наявність в регіоні так званих "точок зростання" – такий вид діяльності або сектор економіки або конкретний проект, розвиток якого забезпечує розвиток соціально-економічної системи регіону в цілому.

The article deals with the methodical approaches to monitoring the state of socio-economic development of rural areas. It was established that one of the most complex by far the method of indicators of sustainable development, the UN developed DAC (Commission on Sustainable Development) and includes four groups of indicators: indicators of social aspects of sustainable development; Indicators of economic aspects of sustainable development; indicators of environmental aspects of sustainable development; indicators of institutional aspects of sustainable development. The model of identifying key indicators monitoring the state of socio-economic development of rural areas, which includes seven successive stages was made. Based on this model, the analysis of socio-economic development of rural areas Vinnytsia region and the main clusters of districts of Vinnytsia region in terms of socio-economic development of rural areas, which allowed to determine area - Tipo representative for each of the clusters and actually got to find out availability in the area of so-called "points of growth" - a kind of business or sector or specific project development which ensures the development of socio-economic system of the region.

Ключові слова: економічний розвиток, сільська територія, соціально-економічний розвиток, індикатори моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій, кластери.

Key words: economic development, rural area, socio-economic development indicators monitoring the state of socio-economic development of rural clusters.

Постановка проблеми. Прагнення України до інтеграції в Європейське співтовариство потребує невідкладного виправлення ситуації щодо обезлюднення сільських територій, яка призводить до негативного ефекту не лише для сільськогосподарської галузі, а й для національної економіки та суспільного розвитку взагалі. Тому невідкладною проблемою слід вважати збереження людності сіл шляхом розширення сфери зайнятості, забезпечення нормальної життєдіяльності сільської поселенської мережі та умов відтворення сільського населення. Враховуючи таку ситуацію, перехід до нової парадигми управління соціально-економічним розвитком сільських територій неможливий без вивчення внутрішнього механізму їх функціонування, визначення його рушійних сил, без побудови моделей соціально-економічного розвитку територій з урахуванням соціальної, екологічної, демографічної специфіки та особливостей територіальних утворень. В цьому контексті особливого значення набуває процес оцінки реального стану соціально-економічного розвитку сільських територій з метою виявлення проблемних аспектів їх функціонування, що дозволить випрацювати комплексний підхід до вирішення існуючих складнощів. Без ґрунтовних досліджень неспроможні відбутися структурні перетворення, динамічне економічне зростання, що і обумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження різних аспектів соціально-економічного розвитку територій здійснені провідними вітчизняними вченими, такими як В.Г. Андрійчук, О.Г. Булавка, Ю.Е. Губені, Л.В. Забуранна, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, О.І. Павлов, І.В. Прокопа, П.Т. Саблук, В.К. Терещенко, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишин та інші. Незважаючи на цінність проведених досліджень, методичні підходи до оцінки стану соціально-економічного розвитку сільських територій є на сьогодні менш вивченими, особливо етапи здійснення даної оцінки.

Постановка завдання. Головною метою статті є дослідження ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій з метою визначення засобів і шляхів подолання існуючих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. За основу для обґрунтування ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку як однієї із складових сталого розвитку сільських територій Вінницької області пропонується скористатися методикою індикаторів сталого розвитку, розробленою КСР ООН (Комісія ООН зі Сталого Розвитку), однією з найповніших за охопленням систем індикаторів сталого розвитку [6]. В цій методиці індикатори розбиті на основні групи: індикатори соціальних аспектів сталого розвитку; індикатори економічних аспектів сталого розвитку; індикатори екологічних аспектів сталого розвитку (включаючи характеристики води, суші, атмосфери, інших природних ресурсів, а також відходів); індикатори інституційних аспектів сталого розвитку (програмування та планування політики, наукові розробки, міжнародні правові інструменти, інформаційне забезпечення, посилення ролі основних груп населення).

Нами розроблено модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області, що наведена на рис. 1.

Рис. 1. Модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій
Запропоновано автором

На першому етапі здійснюється аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, де з метою виявлення найбільш значимих і визначення варіативності обраних факторів проводиться попередній аналіз всієї сукупності показників, які мають вплив на рівень соціально-економічного розвитку досліджуваних сільських територій.

На другому етапі необхідно провести аналіз факторів, які мають вплив на стан соціально-економічного розвитку сільських територій. На даному етапі проводиться більш детальний аналіз факторів і оцінка ступеню соціально-економічного розвитку шляхом проведення SWOT-аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища. На третьому етапі здійснюється обґрунтування факторів, які мають вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій. На даному етапі аналізуються і прогнозуються фактори зовнішнього і внутрішнього середовища сільських територій, які визначають вибір ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій. Робиться комплексний аналіз шляхом співставлення виявлених на першому і другому етапах факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ. В результаті будується профільна матриця сильних та слабких сторін показників соціально-економічного розвитку сільських територій та

підсумкова матриця сильних та слабких сторін цього розвитку. Після проведеної на 1-3 етапах комплексної експертизи кількісне вимірювання впливу факторів на стан соціально-економічного розвитку сільських територій здійснюється за допомогою факторного аналізу, де були виявлені латентні тенденції, що характеризують стан соціально-економічного розвитку сільських територій. Як видно з лістингу (рис. 2) на рівень соціально-економічного розвитку сільських територій мають вплив наступні показники (табл. 1):

Таблиця 1.
Система показників, що мають вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій

Показники	Позначення
валовий регіональний продукт на душу населення	П1
рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції	П2
питома вага сертифікованої продукції у загальному обсязі продукції	П3
інвестиції в основний капітал підприємств, розташованих в регіоні	П4
доля переробних виробництв у валовому регіональному продукті	П5
доля імпорту основних груп продовольчих і непродовольчих товарів	П6
вироблено продовольства на душу населення	П7
частка економічно активного населення в сільській місцевості	П8
обсяги реалізації продукції на експорт за напрямками діяльності	П9
населення з грошовими прибутками нижче за величину прожиткового мінімуму в % від загальної чисельності населення	П10
доля витрат на охорону здоров'я; освіту; культуру, спорт; соціальну політику	П11
рівень зареєстрованого безробіття	П12
витрати на кінцеве споживання домашніх господарств на 1 людину	П13
співвідношення прожиткового мінімуму та середньодушових прибутків населення	П14
охоплення сільських дітей дошкільними закладами	П15

Проведений факторний аналіз довів, що практично всі 15 показників, які на думку експертів мають вплив на соціально-економічний розвиток сільських територій, потрапили до чотирьох факторів. На рис. 2.10 показники, які потрапили до одного з факторів програма STATISTICA7 підсвічує червоним кольором, і це означає, що саме ці показники є найбільш впливовими на стан соціально-економічного розвитку досліджуваних територій і мають бути включеними до системи моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області.

Показники	Factor Loadings (Varimax normalized) (Spreadsheet)			
	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
п1	0,837996	0,669840	0,029433	0,342063
п2	0,753412	0,501837	0,153433	0,137548
п3	0,830750	0,571444	-0,024617	0,410081
п4	-0,298044	0,788829	0,039171	0,047087
п5	0,096142	0,979388	0,122281	0,053935
п6	-0,590559	-0,196475	-0,262368	0,047087
п7	0,249001	0,214071	0,220244	-0,107262
п8	0,246587	0,240024	0,845412	0,053674
п9	0,190729	0,906733	-0,588854	0,577413
п10	-0,599966	0,646262	0,947308	0,372910
п11	0,243286	-0,357910	-0,075959	0,866703
п12	-0,512834	-0,133331	-0,095960	0,414644
п13	0,242717	0,605982	-0,083410	0,401874
п14	0,220102	-0,333098	-0,033331	-0,210163
п15	0,239480	0,119603	-0,334397	0,675724
Expl. Var	3,789984	5,826322	1,551984	2,170241
Prp. Totl	0,252666	0,388421	0,103466	0,144683

Рис. 2. Результати проведення факторного аналізу соціально-економічний розвиток сільських територій (лістинг програми STATISTICA7)

Розраховано автором

З даними рис. 2 до першого фактору увійшли 4 показники: валовий регіональний продукт на душу населення, рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції, питома вага сертифікованої продукції у загальному обсязі продукції, доля імпорту основних груп продовольчих і непродовольчих товарів. До другого фактору увійшли 3 показники: інвестиції в основний капітал підприємств, розташованих в регіоні, доля переробних виробництв у валовому регіональному продукті, обсяги реалізації продукції на експорт за напрямками діяльності. До третього фактору увійшли 2 показники: частка економічно активного населення в сільській місцевості, населення з грошовими прибутками нижче за величину прожиткового мінімуму. До четвертого фактору увійшли 2 показники: доля витрат на охорону здоров'я, освіту, культуру, спорт; соціальну політику, охоплення сільських дітей дошкільними закладами.

Результати проведеного факторного аналізу довели, що особливості соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області практично повністю характеризуються отриманими чотирма групами факторів, що є достатнім для обґрунтування загальних тенденцій її формування. Перший фактор можна охарактеризувати як можливість підприємств сільських територій виробляти та реалізовувати власну продукцію за доступними цінами та якістю, його рівень впливу складає 25,2666%. Другий фактор має найсуттєвіший вплив на рівень соціально-економічного розвитку досліджуваних сільських територій – 38,8421% та характеризує інвестиційний стан підприємств території, ступінь диверсифікації економіки території. Третій фактор характеризує рівень економічної активності мешканців регіону (загальний рівень впливу – 10,3466%). Четвертий фактор за своїм навантаженням знаходиться на передостанньому місці і відображає стан соціальної політики регіону, загальний рівень його впливу складає 14,4683%. Графічно ця залежність виглядає наступним чином: рис. 3.

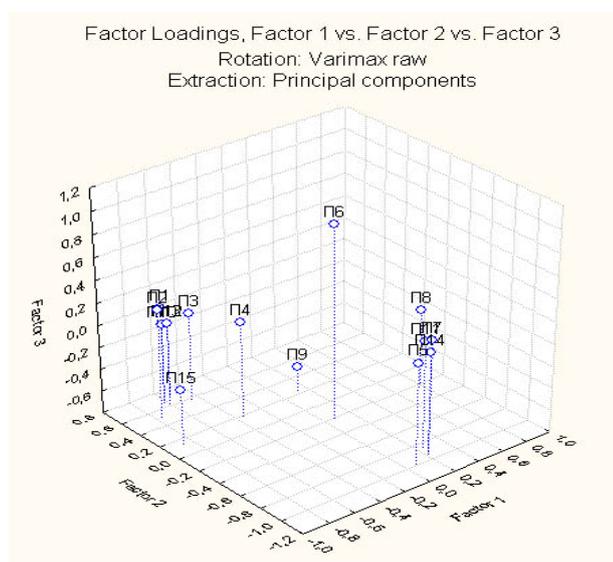

Рис. 3. Графік щільності спостережень навколо середнього значення кожної групи факторів моделі

Таким чином, за запропонованою системою показників було виділено чотири фактори, які мають найбільший вплив на рівень соціально-економічного розвитку сільських територій і побудована факторна модель системи моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області (рис. 4).

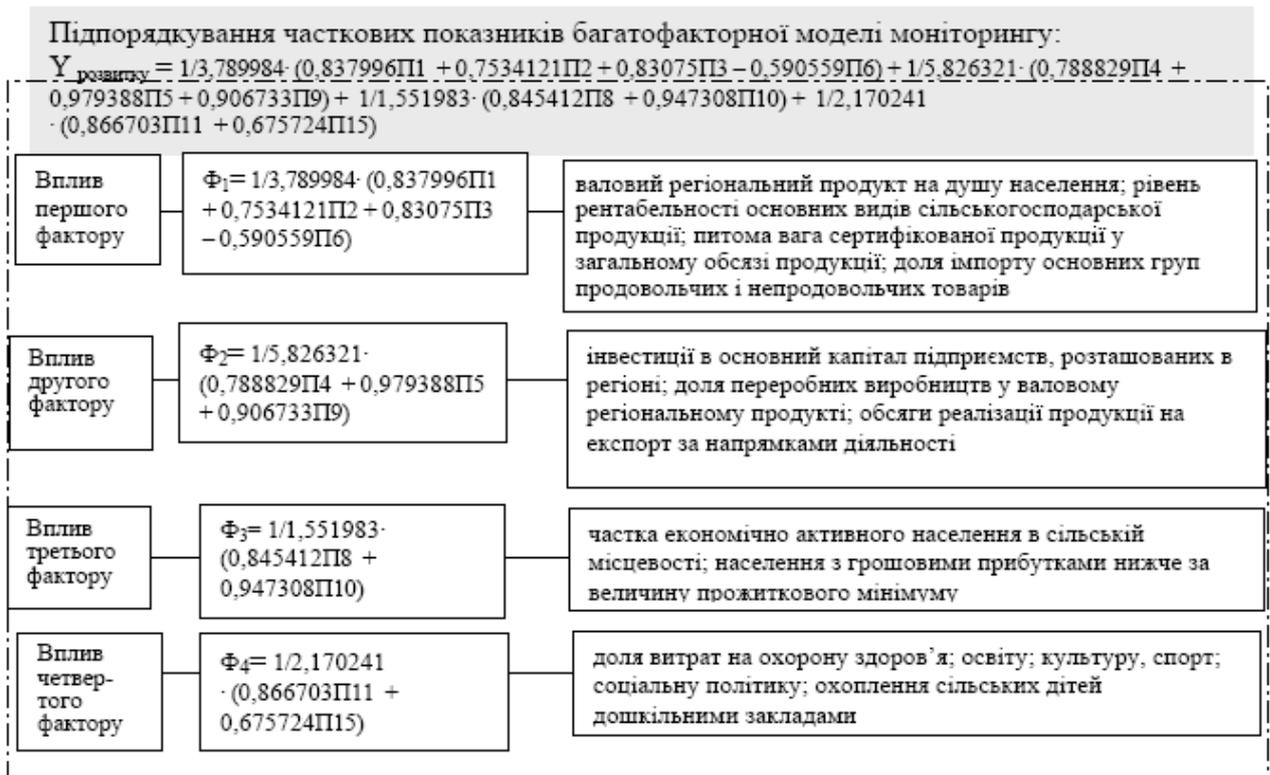

Рис. 4. Факторна модель системи моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області
Розраховно автором

На п'ятому етапі проводиться кластеризація за допомогою методу k – середніх рівня соціально-економічного розвитку досліджуваних сільських територій. Основою для проведення кластерного аналізу є матриця показників, які попередньо були виділені на четвертому етапі.

Матриця може бути представлена у вигляді прямокутної таблиці:

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix}, \quad (1)$$

де x_{ij} – значення j-го часткового показника, який характеризує стан соціально-економічного розвитку території;

m – число об'єктів (тобто кількість досліджуваних сільських територій),

n – кількість показників, що характеризують рівень соціально-економічного розвитку цих територій.

Проведення процесу кластеризації сільських територій за допомогою методу k-середніх кластерного аналізу зводиться до наступних етапів: спочатку обґрунтовується кількість кластерів, на які повинна бути розбита загальна сукупність первісних показників, робиться первісна розбивка територій на кластери і визначаються центри ваги отриманих кластерів; визначається склад кожного кластера; за необхідністю змінюється кількість кластерів та робиться перерахунок і перерозподіл об'єктів по кластерам, здійснюється перерахунок центрів ваги кластерів.

За ознаками середніх значень, центрів ваги визначається розмір та состав отриманих кластерів, отримані результати відображаються у двох видах: у вигляді графіку і в таблицях. Графік представляє собою сукупність кривих отриманих кластерів, де по осі OX – аналізовані показники, по осі OY – середні значення кожного отриманого кластера. У таблицях відбивається інформація про склад кожного кластера: найменування об'єктів (сільських територій), які потрапили до кластера, а також середні значення економічних показників кластера.

Метою проведення кластеризації для виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області є аналіз результатів кластеризації та виявлення типопредставника-території кожного кластера. Аналізувати слід, у якому із отриманих кластерів знаходяться сільські території (райони області) зі схожим станом показників соціально-економічного розвитку за всіма показниками. Середні значення отриманих кластерів представлені на графіку, наведені на рис. 5.

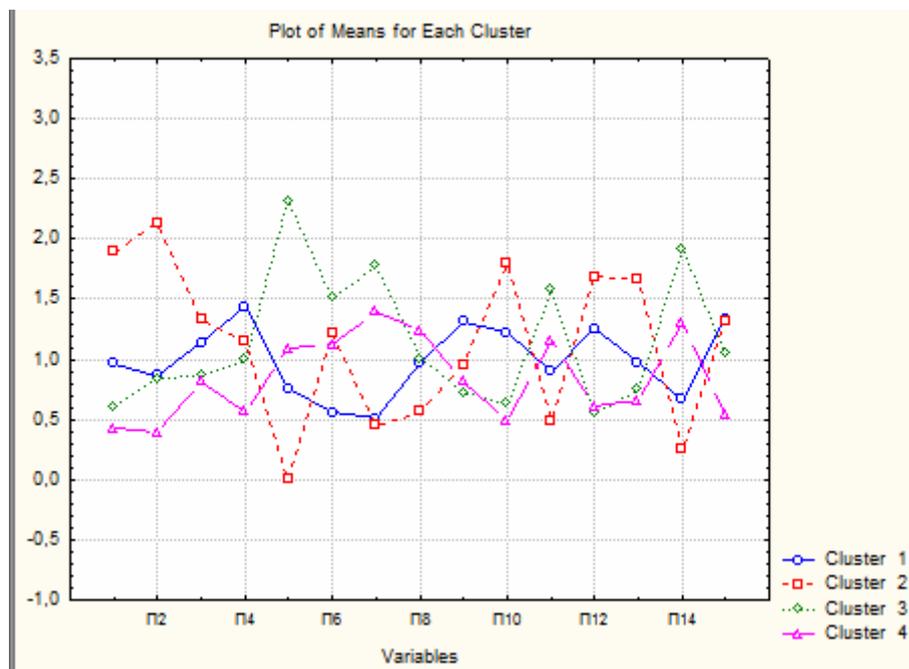

Рис. 5. Графік середніх кластерів сільських територій Вінницької області
Побудовано автором

Дані рис. 5 свідчать, що за рівнем соціально-економічного розвитку всі сільські території Вінницької області поділяються на чотири кластери. Кількість і состав об'єктів (аналізованих сільських територій – районів області), отриманих у результаті проведеної кластеризації, наведені у табл. 2.

Таблиця 2.
Об'єкти (сільські території), які входять до складу отриманих кластерів

Найменування району	Кількість територій	Кластер	Ідентифікація рівня соціально-економічного розвитку	Опис кластеру
Липовецький	11	1	Достатньо низький рівень соціально-економічного розвитку територій	Переважає первинний сектор економіки – представлений в основному сільським господарством і є сировинною базою економіки територій
Літинський				
Оратівський				
Піщанський				
Погребищенський				
Тиврівський				
Томашпільський				
Тульчинський				
Чечельницький				
Шаргородський				
Іллінецький				
Барський	4	2	Невисокий рівень соціально-економічного розвитку територій	Переважає третинний сектор економіки (транспорт, зв'язок, фінанси, торгівля, утвір, охорона здоров'я й інші види виробничих і соціальних послуг), які забезпечують функціонування первинного і вторинного секторів економіки цих територій. У цей час цей сектор недостатньо збалансований по своїй структурі
Бершадський				
Муранокуриловецький				
Тростянецький				
Гайсинський	5	3	Середній рівень соціально-економічного розвитку територій	Із усіх підприємств сільських територій тільки підприємства переробної (харчовий) промисловості АПК і
Теплицький				
Хмільницький				

Немирівський				підприємства сільського господарства є визначальними в сталому розвитку економіки сільських територій цього кластеру, тому економічні коливання на них ведуть до коливань соціально-економічного розвитку сільських територій. Крім промислового виробництва харчових продуктів на території сільських територій їх виробництвом у незначних масштабах займаються особисті селянські господарства (ОСГ), що спеціалізуються в основному на м'ясо-молочних продуктах
Ямпільський				
Вінницький	7	4	Достатньо високий рівень соціально-економічного розвитку територій	Переважає вторинний сектор економічного розвитку (обробна промисловість, будівництво, енергетика) – найбільш значиме для розвитку економіки ланка в господарському комплексі сільських територій. Найбільш вагоме місце в них займає обробна (харчова) промисловість, представлена в основному виробництвами харчових продуктів
Могилів-Подільський				
Калинівський				
Козятинський				
Жмеринський				
Крижопільський				
Чернівецький				

Як свідчать дані табл. 2 за ідентифікаційною ознакою – «рівень соціально-економічного розвитку сільських територій» – до кластеру 1 потрапили території, які у своїй господарській діяльності використовують переважно сільське господарство і знаходиться на достатньо низькому рівні соціально-економічного розвитку за рахунок невеликою присутністю переробних підприємств і є сировинною базою всього регіону. Райони, які потрапили до кластеру 2 також займаються переважно сільськогосподарською діяльністю, але мають більш розвинену інфраструктуру, тому на цих територіях переважає третинний (змішаний) сектор економіки. Для 3-го кластеру характерно крім промислового виробництва харчових продуктів наявність виробництва у незначних масштабах особистих селянських господарств (ОСГ), що спеціалізуються в основному на м'ясо-молочних продуктах. Для 4 кластеру характерно наявність вторинного сектору економіки (обробна промисловість, будівництво, енергетика), де найбільш вагоме місце в них займає обробна (харчова) промисловість, представлена в основному виробництвами харчових продуктів.

Для проведення подальшого аналізу необхідно визначити типо-представників у кожному з виявлених кластерів. Це можна зробити за допомогою побудови дендограми, в якій в залежності в мети аналізу визначається кількість цих типо-представників шляхом перетинання вертикальної лінії в графіком дендограми (рис. 6).

обладнанню, новітнім методикам, високому професійному рівню медиків ефективність лікування на курорті Хмільник сягає 97%.

Для 4 кластеру (розвиток переважно переробної промисловості) типом-представником за результатами проведеного аналізу визначено Козятинський район, де планується будівництво мініконсервного заводу по переробці овочів та фруктів, міні маслозаводу, що надасть суттєвий поштовх не тільки економічному, а й соціального розвитку району.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. За результатами дослідження нами була розроблена модель виявлення ключових індикаторів моніторингу стану соціально-економічного розвитку сільських територій, що базується на методиці визначення індикаторів сталого розвитку, розробленої КСР ООН. Особливістю даного методичного підходу є те, що індикатори розбиті на основні групи: індикатори соціальних аспектів сталого розвитку; індикатори економічних аспектів сталого розвитку; індикатори екологічних аспектів сталого розвитку; індикатори інституційних аспектів сталого розвитку. Апробація запропонованого методичного підходу була здійснена при оцінці соціально-економічного розвитку сільських територій Вінницької області, в результаті чого за рівнем соціально-економічного розвитку всі сільські території Вінницької області поділені на чотири кластери та запропоновані основні точки зростання економіки для кожного із отриманих кластерів. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі можуть полягати в поглибленні обґрунтування основних засад управління кожним із сформованих кластерів з метою підвищення рівня соціально-економічного розвитку сільських територій та набуття Україною статусу конкурентоспроможної держави на світовому ринку.

Список літератури.

1. Забуранна Л.В. Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація: [моногр.] /Л.В. Забуранна. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012. — 484 с.
2. Меренкова И.Н. Устойчивое развитие сельских территорий: теоретико-методологические аспекты оценки / И.Н. Меренкова // Региональная экономика: теория и практика. – 2010. – № 25 (160). – С. 49–55.
3. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21–23.
4. Шубравська О.В. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери / О.В. Шубравська, Л.М. Корсак // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 15–20.
5. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК.– 2005. – № 3. – С. 3–7.
6. Indicators for Sustainable Development: guidelines and methodologies/ JoAnne DiSano [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sustainabledevelopment.un.org/publications/indisd-mg2001.pdf%7c> – Заголовок з екрану – Англ.

References.

1. Zaburanna, L.V. (2012), *Turystychna pidpriemnytska diialnist v ahrarnii sferi: teoriia, orhanizatsiia* [Travel entrepreneurship in agriculture: theory, organization], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, p.484.
2. Merenkova, I.N. (2010), “Ustojchivoe razvitie sel'skih territorij: teoretiko-metodologicheskie aspekty ocenki”, *Regional'naja jekonomika: teorija i praktika*, vol. 25 (160), pp. 49–55.
3. Sabluk, P.T. (2006), “Rozvytok silskykh terytorii – zaporuka vidrodzhennia ahrarnoi Ukrainy”, *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 5, pp. 21–23.
4. Shubravska, O.V. and Korsak, L.M. (2005), “Chynnyky ta indykatory staloho rozvytku ahrosfery”, *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 15–20.
5. Yurchyshyn, V.V. (2005), “Silski terytorii yak systemoutvoriuiuchi faktory rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky”, *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3–7.
6. Indicators for Sustainable Development: guidelines and methodologies/ JoAnne DiSano, [Online], available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/publications/indisd-mg2001.pdf%7c> .

Стаття надійшла до редакції 26.09.2015 р.